

*„Čím méně rozumíme poezii Otokara Březiny,
tím je uhrančivější, jako nás čím dál tím víc
omračuje navždy nepochopitelná skladba vesmíru ...“*

František Hrubín

Rodným městem velkého českého básníka, symbolisty Otokara Březiny, jsou jihočeské Počátky. Zde se 13. září 1868 narodil v rodině ševce jako Václav Jebavý. Obecnou a měšťanskou školu navštěvoval v Počátkách. Samotářský chlapec chatrného zdraví patřil mezi nejlepší žáky školy. Rád kreslil, četl a už tehdy psal verše. V roce 1883 přestoupil na reálku do Telče, města, které tehdy patřilo mezi nejkulturnější na Moravě. Student Václav Jebavý zde prožil nejšťastnější léta svého života. Měl zde plno přátel a obdiv pro svůj nesporný literární talent. V místních časopisech Orel a Orlice publikoval pod pseudonymem Václav Danšovský příležitostné, většinou vlastenecké verše, sociálně laděnou epiku, povídky, humoresky i fejetony. Je na nich znát vliv Vítězslava Háška, Svatopluka Čecha i Jana Nerudy. Telčské období, které skončilo maturitou v roce 1887, bylo nesmírně plodnou přípravou na jeho budoucí život i uměleckou tvorbu.

S prostředím Telče se loučil nerad. Opouštěl milované učitele, spolužáky, které měl rád. S jedním z nich, Františkem Bauerem, si dlouhou dobu dopisoval. Tyto dopisy jsou cenným svědectvím o životě, myšlení a tvorbě básníka.

Po maturitě působil jako prozatímní vyučitel obecné školy v Jinošově. Přípravoval se zde na učitelské zkoušky, učil se cizí jazyky, hodně četl. Psal povídky a básně a posílal je do Telče, do Orla a Orlice. Učitelské poslání ho nijak zvlášť netěšilo. Jinošovský rok by zůstal jen epizodou v jeho životě, kdyby nebylo došlo k setkání se ženou, která poznamenala jeho život. Jmenovala se Anna Pammrová. Byla to žena se značným kulturním rozhledem, sklonem k filozoficko-náboženské meditaci, o osm let starší než Březina. Prvotní úcta mladičkého učitele se časem proměnila v hluboký vztah. Anna vstoupila do jeho života jako nedostizný ideál a stala se jeho utěšovatelkou, zpovědnicí i inspirací. Viděli se jen několikrát, ale skoro celý život si

psali. Jejich korespondence je nejen dokladem o vřelém vztahu dvou osamělých, oduševnělých lidí, ale i cenným zdrojem informací o literárním díle, filozofických a estetických názorech básníka.

Druhým působištěm učitele Václava Jebavého se v letech 1884-1901 stalo městečko s premonstrátským klášterem, Nová Říše u Telče. Žil tu ve velké chudobě. „*Jinak je můj život smutný zahořklý chudobou, která mne mlátí při každém kroku, bez jediného okamžiku rozkoše, mimo chvíli zapomenutí v práci...*“ Cítil se osamělý. Pokračoval ve studiu jazyků, četl starověké filozofy, středověké mystiky i novodobé filozofy, hlavně Schopenhauera a Nietzscheho, oblíbil si Tolstého a Dostojevského, obdivoval Flauberta, ctěl Zolu, zbožňoval Balzaca, miloval Shelleyho. Pod vlivem Zolova naturalismu začal psát prózu, ve které se snažil o hlubší analýzu lidského nitra. Ve svých nejrozsáhlejších novelách *Důležitý den života příštipkáře* a *Protěší okno* chtěl zachytit tragiku lidí, jimž nebylo dopřáno prožít plný život. Největší Březinovou prozaickou prací je *Román Eduarda Brunnera*, na němž pracoval v letech 1890-1891. Poslal ho do Světozoru, ale nebyl otištěn, a tak ho sám zničil. Tímto románem vrcholil i končí Březinovo prozaické dílo.

Tady v Nové Říši stihla dvaadvacetiletého citlivého básníka největší životní rána. V roce 1890, v jediném únorovém týdnu, zemřeli oba jeho rodiče. „*Jsem teď sám, docela sám v širém světě, s duší otrávenou myšlenkami, které chovají jen bol, sám mezi troskami nadějí, bez cíle a bez ideálu ... Do Počátek už vícekrát nepojedu. Snad někdy navštívím hrob dvou starých lidí, kteří mne jediného v celém světě milovali.*“

Březina se stále více utíká k četbě. Postupně se seznamuje s tvorbou francouzských symbolistů Baudelaira, Verlaina, Mallarméa. „*Moji literární miláčkové se změnili a vedle realistických mistrů líčení a slova zajímají mne dnes dekadenti zářící svou formou a myšlenkami jemně odstíněnými, symbolisté, jimž cílem jest stihnout prchavý dojem a jejichž verše zaznívají v duši tajemnou hudbou.*“

Roky 1892-1893 jsou považovány za léta Březinova základního uměleckého přerodu. Stále více propadal hluboké melancholii a pochybnostem o smyslu své dosavadní tvorby. Poznává, že v próze nedokáže dobře vyjádřit své pocity.

„*Při studiu znamenitých prací cizích autorů jakási malomyslnost se mne zmocňuje*“, ... „*zdá se mi, že je nemožné, abych pronikl se svými myšlenkami já, izolovaný od literárního středu a ubíjený systematicky prozaickým životem ...*“

A tak se rozhodl psát poezii. V ní začíná hledat smysl svého života, svou sebezáchovu a seberealizaci. „*Budu básníkem těch duší zklamaných a sytých vlastním*

hladem, jako jsem já; básníkem předrážděných, citlivých nervů, bledých těl bez síly, naděje a svalů“, napsal Anně Pammrové.

Důležitou roli v přeměně Březiny z realistického prozaika na básníka symbolistu sehrála vedle filozofických názorů Schopenhauera a básnického díla Baudelairova, obsáhlá kritická stať F. X. Šaldy *Synthetism v novém umění*. Březina v ní našel programové východisko svého tvůrčího hledání i ideovou základnu své básnické tvorby. „*Jsem básníkem světla, tónů a tajemného života, jenž dýchá, i věcí. A stínů a smrti.*“ První verše napsané novým stylem a poprvé podepsané pseudonymem Otokar Březina (Chvála samoty, Smutek západu a Modlitba večerní) vyšly v brněnské Nivě r. 1892.

Další životní rána potkala Březinu, když se v roce 1893 vdala Anna Pammrová. Příliš se k ní připoutal, příliš si ji zidealizoval a zduchovněl a její ztráta spolu se smrtí rodičů byla největším otřesem začínajícího básníka. Pozdější báseň *Tys nešla* je svědectvím nejhlubšího citu, nejhlubšího milostného zklamání.

„*Tys nešla. Kdo tě potkal a svedl z mých zahrad? Či leká tě oblak, jenž zhaslými slunci se pozdvih a nad mým domem se prostřel?*“

Tři roky, až do r. 1896, kdy se Anna Pammrová rozvedla, trvalo přerušení jejich písemného styku. Existenční problémy, bolest nad ztrátou bližních, život chudý na vnější události, pocity osamocení a melancholie způsobily, že básník začal přemýšlet o smyslu života. Z krutého reálného světa uniká do snění. Odvrací se od všeho pozemského a nachází smysl svého života v umění.

„*Nečekám ničeho od života, poněvadž můj život mi nepatří. Patří umění, jehož jsem nedokonalým médiem....Umění u mne jest kultem... Chci vysoké aristokratické umění pro vyvolené. Píši pro své bratry, pro ty, kteří cítí a smýšlejí jak já, ti neznámí a řídicí, kteří si sednou nad mou knihu zádumčiví, s touhou zapomenout... těm dám chvíli sladkého pocitu, který vznikne, uletí-li duše z želez a pout volná, dýchající všem paprsky, které vyzářuje, vůněmi, barvami, tóny, touhami, bolestí.*“

V roce 1895 podepsal Březina Manifest české moderny. První Březinova básnická sbírka *Tajemné dálky* (1895) vyšla v Knihovně Moderní revue. Jsou to básně plné melancholie, dekadentního rozkladu a zmaru. Osamění a bolest, to jsou pocity, které v básních převažují. Básník se v nich loučí se svým dosavadním životem „*Nad mládím mrtvolou jsem stanul v zadumání, jak milenec nad mrtvou dívkou svedenou*“ - aby se mohl věnovat umění, které jediné může dát životu smysl. Samota, bolest a smrt, to je svět Tajemných dálek.

V roce 1896 vyšlo jednadvacet básní sbírky *Svítání na západě*. Jestli je v první knize více intimního, lidského, osobního - v této sbírce si více všímá obecných zákonitostí. „*Napřed výkřik bolesti vlastní, pak výkřik z bolesti všech*“, tak sám rozlišil obě sbírky. Ve významově náročných básních je západ slunce „svítáním“ onoho druhého světa, do kterého se vstupuje smrtí. Bolest přivádí člověka k poznání záhad vesmíru a života, smrt otvírá cestu k nové formě existence, je přechodem z jedné formy života do druhé. Ve sbírce se objevují první velké symbolické postavy, Vladaři snů - pyšní umělci, kteří nedokáží prožívat pozemskou skutečnost a „*zavěsili žití na pavučinná vlákna myšlenky*“ a Silní, kteří už nepohrdají pozemským životem, ale silou vůle chtějí spojit pozemské bytí s duchovním. Sbíрку uvádí *Ranní modlitba* („*Ples věčných svítání do soumraků mých zpíval ...*“) a uzavírá ji vyznání básníkovy postoje ke světu a životu Víno silných.

V třetí Březinově sbírce *Větry od pólů* (1897) je všechno prostoupeno ideou dvou světů, světa hmotného, v němž je duše svým tělem donucena žít, a světa ducha a idejí, k němuž směřuje vše živé. Všeobjímající láska je tu klíčem k hlubšímu poznání zákonů života člověka i přírody. Vystupuje zde plno symbolických postav (Nejvyšší, Vládnoucí, Všudypřítomný, Silní, Čistí, Svátí), které jsou archetypy zduchovnělého lidstva budoucnosti. Do nich Březina uložil své sny o dokonalém člověku. Zduchovnění Březinova vztahu ke skutečnosti ovlivnilo i charakter jeho básní - velmi často mají ráz modliteb. Nejznámější básně sbírky jsou *Modlitba za nepřátele*, *Královna nadějí*, *Láska*. Kniha vzbudila zasloužený ohlas, s nadšením ji přivítal i F. X. Šalda.

V dopise Anně Pammrové napsal básník roku 1898: „*Smysl mé práce, jak se mi jeví dnes, leží v poznání krásy světa, den ode dne to cítím jasněji. Teprv proti staletím a kosmu rozežhavuje se mi tvář a slovo mé nabývá síly. Realizovat syntezí žhavého snu a rozumu, v tom vidím dnes účel umění.*“

O nový vztah ke skutečnosti se pokusil Otokar Březina v nové sbírce básní *Stavitelé chrámu* (1899). Mezi nekonečným množstvím lidských vyděděnců žijí „stavitelé chrámu“ - básníci, umělci, myslitelé a duchovní vůdci lidstva, kteří budují dokonalejší chrám příštího světa. *Stavitelé chrámu* jsou považovány za vrchol Březinovy básnické tvorby, za jednu z nejvýznamnějších sbírek českého symbolismu.

Pátá a poslední Březinova sbírka *Ruce* (1901) vyšla v úpravě sochaře Františka Bílka. Obsahovala dvacet básní a dovršuje ideovou stavbu básníkovy díla. Březina zde dochází k názoru, že přeměna světa nezávisí na duchovní práci geniálních jedinců, ale na činnosti všech lidí. Všichni lidé jsou totiž spojeni s vesmírem řetězcem neviditelných

rukou obepínajících celý svět. Ze sbírky vyzařuje víra v jednotu všeho tvorstva, ve věčné bratrství. „*Na prahu bratří usedal jsem, záhadný cizinec, v podvečer, a v dalekém šumění vod a v písni větrů a vířících sfér o práci země a světě, jenž v hlubinách lásky se přede mnou šeril, k útěše bratří jsem zpíval, šťasten z úsměvů jejich, a věřil*“, napsal Březina v básni *Chvilé slávy* a v básni *Kolozpěv srdcí* dodává „*Pro tajemství bolesti, smrti a znovuzrození, sladko je žít!*“ Sbírkou *Ruce* se uzavírá Březinovo básnické dílo. Jeho básnická cesta od osobních bolestí k tajemným dálkám smrti a vesmíru skončila pokorným návratem k pozemskému životu. Od mystického zahledění do tajemství vesmíru k hymnické oslavě života. Jak napsal F. X. Šalda: „*Ze sebeničitele vyrostl sebevykupitel i vykupitel jiných. Z rozkošnického impresionisty a sebestitvajícího nihilisty vykuklil se tvůrce heroický, který ze své bídy a ze svého zoufalství dovedl dobýti léku všem ubohým, poraženým a pokořeným ... Hlasatel bolesti, bratrské spolupráce všech a všemi na díle vykoupení vesmírného.*“

Druhým hlasem Březinova básnického díla jsou jeho eseje. Tyto filozofické meditace dotvářejí jeho duchovní podobu, zpřístupňují jeho svět, přibližují nás jeho představám. Březina se ve svých esejích často obírá pojmy jako krása, bolest, láska, vysvětluje v nich svůj názor na umění, dějiny, národ, svobodu, život. „*Národ je společenství živých, mrtvých a nenarozených, v hlubinách jeho leží dědictví staletých úsměvů, polibků, vroucnosti, neznámých heroismů, sepětí rukou, odkaz kletby i krve*“, říká např. v esej *Zástupové*. To, co bývalo v poezii symbolicky vyjádřeno, se snaží ve svých esejích jasně a přesně definovat, i když často opět pomocí symbolických obrazů. Prvních jedenáct esejů, které napsal od roku 1897, vyšlo v roce 1903 pod názvem *Hudba pramenů*. Mimo ně napsal ještě deset dalších, které měly tvořit knihu s názvem *Skryté dějiny*. Kniha však za života básníka nevyšla. Čtyři eseje *Jediné dílo*, *Zrcadlení v hloubce*, *Smysl boje* a *Přítomnost* vyšly časopisecky. Do sbírky ještě patří *Dílo smrti*, *Skryté prameny*, *Stavba ve výši*, *Oslnění svobody*, kde např. vyslovuje názor, že: „*Každé násilné sjednocení národů rozmnožuje jen bolest na této zemi*“, esej *Mír* a nádherná oslava lidské řeči, esej *Slovo*.

Nedílnou součástí Březinova díla je jeho korespondence. Vznikla na základě hlubokých přátelských vztahů, z intimní potřeby svěřit se blízké bytosti se vším, čím právě žil. Taková je korespondence s Františkem Bauerem, bývalým spolužákem z Telče, se sochařem Františkem Bílkem a Annou Pammrovou. Významná je i korespondence s ostatními přáteli, Jakubem Demlem, Otakarem Theerem, F. X. Šaldou a dalšími. Dopisy přátelům mu pomáhaly přežít roky opuštěnosti, roky kruté samoty a

intelektuální prázdnoty, které žil na zapadlých místech svého učitelování. Zvláště dopisy s Annou Pammrovou mají v sobě vedle silného citového náboje i filozofickou moudrost i mnoho klíčů k vysvětlení jeho života i díla.

V roce 1901 byl Březina na vlastní žádost přeložen do Jaroměřic nad Rokytnou. Učil zde na měšťanské škole, nejdříve chlapecké a pak dívčí až do r. 1918. Pak mu byla udělena tvůrčí dovolená. Penzionován byl v roce 1925. V Jaroměřicích našel větší klid pro svou práci i studium. Napsal ještě třináct básní, které časopisecky uveřejnil, ale šestou básnickou sbírku (snad se měla jmenovat Země) již nikdy nedokončil. Dokončil zde však svou knihu esejí a v jejich psaní pokračoval až do konce života. Od roku 1908 se umělecky odmlčel, byl nemocen. Stálá únava básníka srážela a nedovolila mu vyslovit to, co chtěl říci. „*A jako všichni, kteří nemohou dáti to nejvyšší a nejsladší, co mají, učím se mlčení*“, napsal tehdy Anně Pammrové. V Jaroměřicích se necítil osamocen. Jezdilo sem za ním hodně ctitelů a přátel a on s nimi vedl pozoruhodné meditativní rozhovory o vědě, filozofii, umění a o životě. Jeho dílo bylo uznáváno a inspirovalo celou řadu básníků, zejména katolické orientace. Za svého života získal hodně poct. V roce 1918 mu Univerzita Karlova v Praze udělila čestný doktorát filozofie. Dvakrát, v roce 1921 a 1928, byl navržen na Nobelovu cenu za literaturu. Byl zvolen řádným členem České akademie věd a umění a roku 1928 získal Státní cenu. Otokar Březina trpěl celý život srdeční vadou. Srdeční slabost byla také příčinou jeho smrti 25. února 1929.

„*Mlčí všechno. Každý z nás sám. Neboť k smrti jde každý sám a marné jsou slzy milovaných zraků, marně ruce chladnoucí tisknete horkými rty, odcházející je sám, sám ... Za všechno díky!*“ (Z básně Za všechno díky).

Je pohřben na jaroměřickém hřbitově a na jeho hrobě je umístěno sousoší Františka Bílka Tvůrce a jeho sestra Bolest.

Březinova básnická tvorba, stojící na samém pomezí mezi uměním a filozofickou meditací, patří umělecky i myšlenkově k nejnáročnějším hodnotám českého literárního symbolismu. Ve svých sbírkách prochází básník patrným vývojem: od reflexí nad úzkým okruhem subjektivních zážitků (Tajemné dálky) k poezii pohrdající skutečností jako zajetím lidského ducha a k nábožensko-mystické oslavě smrti jako východiska k věčným radostem (Svítání na západě) až k plnému odevzdání se mystice posmrtného života (Větry od pólů). Odtud se znovu vrací na zem, k jejím problémům, k optimistické víře v lepší svět (Stavitelé chrámu), která spojí všechno tvorstvo v kosmické bratrství (Ruce). Březinův básnický výraz se vyvíjel od rýmovaného verše

s pevným počtem slabik k verši volnému, oplývajícímu bohatstvím metafor a bohatě rozvíjenými symbolickými obrazy. Prokázal schopnost češtiny básnický vyjádřit i složité filozofické myšlenky. Bohatou, originální, složitou obrazností a hudebními kvalitami i strukturou svého volného verše ovlivnil celou českou moderní poezii.